

Високий замок

Презентуючи реалістичну книгу одного з найбільших фантастів і футурологів ХХ століття, одразу розставимо всі крапки над «і», аби не морочити майбутнього читача дешевими піарними трюками. «Високий Замок» Станіслава Лема — це не книжка про Львів, хоч вона, безперечно, потішить аматора Львова 20-30-х років і посяде гідне місце в книгозбірні кожного львів'янина — десь між Крип'якевичем і, скажімо, Мечиславом Опалеком. «Високий Замок» Станіслава Лема — це не тривіальні спогади дитинства й не чергові скандальні мемуари; ця книга розчарує охочих порпатися у спідній білизні класиків. «Високий Замок» Станіслава Лема — це високоякісний сплав белетристики, мемуаристики й есеїстики, своєрідна «філософія згадування», дослідження підмурівків людської свідомости, отих «найцінніших — бо ж найперших» зв'язків із матеріальним світом, «утаємничення дитини в конкретну форму культури». А втім, цю книгу можна читати й не обтяжуючись жодними рефлексіями, насолоджуючись легким і дотепним стилем найвідомішого львів'янина всіх часів і народів. «Високий Замок» перекладено англійською, болгарською, німецькою, російською, шведською, а відтепер і українською мовами.

С т а н і с л а в Л Е М

ВИСОКИЙ ЗАМОК

Станіслав ЛЕМ

ВИСОКИЙ ЗАМОК

 Богдан

Лем С.

Високий замок : / С. Лем ; пер. з пол. Л. Андрієвської. — Тернопіль :
Навчальна книга–Богдан, 2016. — 176 с. : іл.

ISBN 978-966-10-8575-5

Stanislaw Lem
Wysoki Zamek
© Tomasz Lem, 2016

Переклад з польської
Лариси Андрієвської

© Tomasz Lem, photos, 2016

Rozmowa pierwsza o pracowitym dzieciństwie,
lwowskiej Arkadii i życiu poza czasem
© Copyright by Tomasz Fiałkowski & Tomasz Lem, 2016

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина даного видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора перекладу чи видавця.*

*естетичними канонами, згідно з волею та планом. Це не було гідно.
Так з дітваком не чинять.*

¹ Нос erat in votis (*лат.*) — це було предметом моїх прагнень. (Тут і далі — примітки перекладачки).

I

Ви пригадуєте перелік загадкових речей, які лапутяни знайшли в Гулліверових кишнях? Таких таємничих і фантастичних предметів, як гребінь-гострокіл, велетенський годинник із ритмічним цоканням і чимало інших дивовиж, уже цілком незрозумілого призначення? Я також був колись лапутянином. Знайомився з батьком, видряпуючись на нього щоразу, коли він сидів у кріслі з високою спинкою, й нишпорив по тих кишнях його чорного костюма, пропахлого тютюном і лікарнею, до яких він мене допускав. Батько тримав у лівій кишеньці камізельки металевий циліндр, який нагадував мисливський набій на великого звіра. Його можна було розкрутити й побачити всередині маленьку пірамідку з нікельованих лічок, насаджених одна на одну. Кожна наступна мала менший діаметр, аніж попередня. Це були отоскопи — їх використовують для прослуховування вуха. У сусідній кишні ховався олівчик, який у час моїх перших досліджень списався майже до решти. Олівчик був у золотій оправі, яка, коли натиснути (однак це потребувало більшої сили, ніж моя), клацала й висувала грифельний недогризок. У сюртуку була металева коробочка, вистелена оксамитом, яка клацала доволі грізно. У ній лежав малесенький гаманчик — не для монет, бо він не містив нічого, крім замшевого клаптика, який розкладався сам собою, варто було розстібнути гудзика. Була там іще маленька срібна коробочка з кнопкою на вічку, в якій лежало щось на кшталт срібної пластинки із припасованою зісподу пласкою темно-фіолетовою гумкою. Однак до неї не можна було пхати пальців, бо вони одразу ставали чорнильними. А на протилежному боці, теж у сюртуку — кругле дзеркальце з діркою посередині, тріснуте, на чорній тасьмі з пряжкою. Це дзеркальце охоче збільшувало мою бузю, перетворюючи око на величезний ставок, у якому, немов кругла риба, плавала кара райдужка. За очерет навколо ставка правила грубезні вії. Знов-таки на камізельці висів на золотому ланцюжку плаский годинник, теж золотий, із трьома кришками. Годинник мав цифри, що звалися римськими, й маленьку секундну стрілку. Я не вмів самотужки відкривати кришки в нього на споді, й це

не завжди мені дозволяли. Там жили маленькі коліщатка з рубіновими оченятами, які світилися і ходили.

Так я знайомився з батьком, зблизька. Він носив білі сорочки в тонку чорну смужку, з манжетами, припнутими за допомогою гудзиків, і гарним комірцем, який теж був припnutий, але не шпильками. Чимало таких, уже зношених комірців лежало по шухлядах білизнярки. Вони були приємні на дотик завдяки своїй еластичній цупкості, й мені завжди здавалося, що з них можна зробити щось цікаве та корисне. Втім, я так і не дошло- пав, що то могло би бути. Батькова краватка була м'яка, чорна, нагадувала шарф і зав'язувалася на бант. Його капелюх мав широкі м'які криси та гумку, яка ідеально натягувалася. Ціпків було два, один із них іноді десь губився. Це були доволі звичайні ціпки. Куди цікавішого мав мій дядько — зі срібною кінською головою. А якась неймовірно стара особа, що ледве пересувалась і деколи нас відвідувала, послуговувалася ще іншим ціпком — з голівкою зі слонячої кістки. Проте я ніколи не бачив його зблизька, бо ховався від того гостя. Він страхітливо сопів, а я ж бо не знав, що він не намагається таким чином мене налякати. Це був хтось на кшталт іще одного дядька чи двоюрідного діда, але, на мою думку, він анітрохи не скидався на дядька.

Ми мешкали на вулиці Браєрівській², під четвертим номером, на другому поверсі³. Гуляти зазвичай ходили — батько та я — до Єзуїтського саду⁴ або алеєю Міцкевича⁵ вгору, в напрямку церкви святого Юра. Не знаю, навіщо батько брав зі собою ціпка, бо він на нього тоді не спирався. Зимовими пообіддями, коли в саду було ще забагато снігу, ми прогулювалися Маршалковською⁶, повз Університет Яна Казимира⁷, де я, задерши голову, міг розглядати великі напівоголені кам'яні постаті в чудернацьких, так само кам'яних капелюхах. Вони виконували свої незрозумілі функції: одна сиділа, друга тримала розгорнуту книжку, сперши її на голе коліно. Постійне задирання голови було болісним, отож я переважно розглядав батька, який крокував обіч мене — до висоти колін, не набагато вище. Якось я помітив, що на батькові не його звичні шнуровані черевики, а якісь геть мені незнайомі — гладкі, без жодної застібки. Щезли також і гамаші, з якими він був нерозлучний. «Де ти взяв такі черевики?» —

спантеличено запитав я, а тоді почув з висоти чужий голос: «Ти диви, який сміливець!»

Це був узагалі не батько, а якийсь цілковито чужий дядько, до якого я не знати як причепився. Батько йшов на декілька кроків позаду.

Я напудився. Це було надзвичайно неприємне відчуття, якщо мені вдалося так добре його запам'ятати.

Єзуїтський сад був не надто великий, однак я усе ж таки примудрився якось у ньому загубитися. Було це, проте, так давно, і я був іще такий малий, що це, власне, не мій спогад — мені про це лише розповідали. Поміж високих кущів, — якщо я не помиляюся, ліщини, бо вони мали червоні вусики, — в одному місці стояла велика бочка з водою. Здається, я переніс її через тридцять років до оповідання «Сад темряви». Правду кажучи, Єзуїтський сад не становив жодної приваби. Інша річ — Стрийський парк. Там було озерце у формі вісімки, а праворуч відкривалася алейка, що вела на край світу. Може, тому, що ми ніколи туди не ходили, не знаю. Може, мені хтось так сказав. Але, здається, я сам це вигадав і навіть доволі довго був схильний у це вірити. Стрийський парк мав плутану топографію, а ще багатонадійне сусідство виставкового терену Східних Торгів⁸. Узимку та влітку над ним панувала вежа Бачевського, чотирикутна, викладена зусібіч батареями кольорових пляшок, наповнених якоюсь рідиною. Мене страшенно цікавило, чи там справжній лікер, а чи лише фарбована вода, проте цього не знав ніхто.

До Стрийського парку зазвичай їхали фіакром, а до Єзуїтського саду йшли пішки. А шкода, бо дорогу біля Університету було викладено особливою бруківкою — дерев'яною, і кінські копита, вдаряючи у неї, видавали особливий звук — начебто під сподом крилась якась глибочезна прірва. Це не означає, що близькі прогулянки не справляли мені приємності. Біля входу до саду сидів чоловік із «колом щастя». Мені кілька разів вдалося виграти бляшану папіросницю із жовтуватими стрічечками для притримування папіросок, утім, частіше щастило лише на двосторонні кишенькові дзеркальця. Були там і візочки з морозивом, їсти яке мені забороняли. А згодом, коли я вже трохи підріс, то часом зустрічав там Анусю. Ця бабуня, не набагато вища від мене на зріст, у дротяних окулярах і з кошиком прецлів⁹, була колись моєю першою нянею. Прецлі коштували або п'ять грошів

пара — і я волів саме такі, або — грубі — п'ятак за штуку. На десять грошів казали тоді «шостак» — це була поважна сума.

Ми повертались із саду додому або навпростець, або окружною дорогою — через площу Смольки¹⁰ з його кам'яною скульптурою посередині. Окружний шлях обирали, щоб купити в крамниці Оренштайна фруктів або навіть вишневий компот у бляшанці, який був нечастим делікатесом. На вітрині завжди красувалися піраміди рум'яних яблук, помаранчі й банани з овальними наліпками, оздобленими написом «Fyffes». Я запам'ятав це слово, проте не знаю й досі, що воно означає. Трохи далі, там, де починається вулиця Ягайлонська¹¹, був кінотеатр «Марисенька»¹². Я дуже його не любив, бо ходив туди з мамою, коли вона, здається, не знала, куди мене подіти.

Я не розумів того, що відбувається на екрані. Це вганяло мене у страшенну нудьгу. Незрідка завершувалося тим, що я нишком і поволеньки сповзав з крісла й досліджував навкарачки холодну долівку поміж ногами глядачів. Однак це також швидко набридало. Тож я мусив чекати, поки фільм закінчиться. Пані й панове на полотні безгучно розтуляли та закривали роти, лише пригравала музика. Спершу фортеп'янова, а згодом, здається, з грамофонних платівок.

Утім, ми так чи так мусили повертатися додому. Від площі Смольки йшли вулицею Подлевського¹³, загалом нецікавою, а потім маленькими вуличками Шопена й Монюшки, де сильний запах кави з поблизької фабрики провіщав, що от-от покажеться наша кам'яниця. Залізна брама була стара й масивна, далі — кам'яні сходи. Задніми сходами, отими кухонними, ходити не належало. Вони були спіральні, отож дуже круті й видавали глухе бляшане відлуння. Щось мене туди тягнуло, проте на подвір'ї, через яке треба було спершу пройти, нібито водилися щурі. Якось один із них з'явився аж у нашій кухні. Але тоді я вже мав років десять, а то й одинадцять. Щур був страшний — він скочив мені на груди, коли я пішов на нього з коцюбою. Я втік і не знаю, як склалася його подальша доля.

Ми займали шість кімнат, однак я не мав власної. Біля кухні був прохідний покій із лазничкою за дверима, пофарбованими в тон стіни, старою канапою й так само старим незугарним креденсом, а також підвіконними шафками, у яких мама тримала припаси. Далі — коридор, а в ньому — двері до їдальні, батькового кабінету та спальні

батьків. Окремі двері вели до особливої зони — почекальні для пацієнтів і батькової ординаторської.

Я мешкав начебто всюди й начебто ніде. Спершу спав із батьками, потім на тапчані в їдальні. Я намагався оселитися в якомусь місці на стало, але чомусь із цього нічого не виходило. Коли було тепло, окуповував маленький кам'яний балкон у батьковому кабінеті. Звідтіля атакував довколишні кам'яниці, бо їхні комини, хлюпаючи димом, перетворювалися на військові кораблі. Не менш охоче я бував там Робінзоном або й самим собою на безлюдному острові. Мої зацікавлення, немов той в'юн, від самого початку оберталися навколо гастрономічних вражень, тому провідною справою було накопичування провізії. А саме, лущеної кукурудзи в маленьких паперових фунтиках або навіть бобів, а коли був сезон, то й черешень, які ще й виконували роль стратегічної сировини — кісточками можна було незлецьки стріляти з короткої або звичайної зброї, затиснувши їх у пальцях. Іноді я цупив тягучі кавові карамельки-«гоп'єси», деколи конфісковував зі столу залишки обіднього десерту. Обкладався тарілочками, мішечками, пакетиками й розпочинав життя самітника, важке та сповнене небезпеки. Грішник, навіть злочинець, я мав над чим замислитись. Адже я навчився вламуватися до середньої шухляди креденсу в їдальні, де мама ховала пироги та торти. Я виймав верхню шухляду й обрізав ножем коржі солодкого тіста, сподіваючись, що ніхто не помітить, як вони зменшилися. Відтак збирав і поїдав крихти, а ніж — знаряддя злочину — старанно облизував, аби замести усі сліди. Колись здоровий глузд боровся в мені з понурою пристрастю до зацукрованих фруктів, якими прикрашали кондитерські вироби, і я не раз облуплював глазуровану поверхню. Обдирав її від зеленого очерету, який солодко скрипів на зубах, від помаранчевих скорінок і цукатів, утворюючи «лисини», які було неможливо не помітити. А потім із відчуттям безнадії та зі стоїчним відчаєм очікував наслідків свого фатального вчинку.

Сусідами моїх балконних сієст були два олеандри у великих дерев'яних діжках. Один квітнув білим цвітом, а другий рожевим. Я співіснував із ними на засадах нейтралітету, від їх байдужливості мені було ні холодно, ані тепло. Усередині квартири було ще трохи рослин-де-генератів, отих далеких здрібнелих родичів південної

флори — якась пальма, що весь час іржаво вмирала, але ніяк не могла сконати остаточно. А ще філодендрон із бляшаним листям і маленька сосонка, чи пак ялинка — не знаю, — яка щороку випускала блідо-зелені пахучі жмутки молодої глици.

У спальні було дві речі, з якими пов'язані мої найперші фантазії — стеля й велика залізна скриня. На скрині я спав, коли був ще геть малий, і часто вдивлявся у стелю, де гіпсова ліпнина зображала дубове листя й виразно опуклі жолуді поміж ним. Мої передсонні марення якимсь чином переснувалися з тими жолудями, і я багато про них думав, тобто їх споглядання посідало чимало місця в моїй психічній екзистенції. Я дуже хотів їх позривати, але не насправжки — начебто вже тоді розумів, що інтенсивність марень важливіша за їх утілення. Врешті-решт, щось від тієї інфантильної містики перенеслося на справжні, звичайні жолуді. Процес здирання з них шапочок впродовж років здавався мені актом виняткової ваги, який відкривав щось особливе, був чимсь на кшталт важливого переходу. Я морочуся, стараючись збагнути, чим це було для мене насправді — і, здається, даремно.

У кімнаті, де я спав, — так, здається, у ній, померли мої дідусь і бабуся. Після діда, власне, й лишилася залізна скриня — предмет дуже важкий, масивний та непожиточний. Він слугував домашнім сейфом за часів, коли ще не було зломників-фахівців, а лише з кожного погляду примітивні злодії, котрі наївно послуговувались у найкращому разі якимсь патиком або ковінкою. Залізну скриню було присунуто до дверей, замкнених наглухо, які відділяли спальню батьків від почекальні для пацієнтів. Вона мала два розлогих тримачі та пласке віко з різьбленими листочками і квадратним клапаном посередині. Коли натиснути на клапан хитромудрим способом, він відскакував, виказуючи шпарку для ключа — як тепер бачу, ця хитромудрість була зворушливо поважною. Утім, тоді ця чорна скриня видавалася мені неабияким шедевром, а вже ключ до неї, завбільшки з моє передпліччя, будив неймовірний подив. Я довго й нетерпляче доростав до миті, коли подужаю обернути його в замку, аж поки, завдяки захвату обома руками й надлюдським зусиллям, мені це нарешті вдалося.

Щоправда, я знав, що в скрині немає справжніх скарбів. Там було лише трохи старих пожовклих газет на дні, якихось паперів і дерев'яна

коробка, набита прегарними тисячамарковими банкнотами з часу великої інфляції. Я навіть пробував бавитися цими банкнотами, а також сторублівками, які були ще гарніші, ніж марки — блакитненькі, доволі веселі, тоді як марки своїм брунатним забарвленням трохи нагадували мені одні шпалери. З цими грішми сталась якась незбагненна історія, несподівано позбавивши їх усевладдя. Якби мені принаймні не хотіли їх давати, я, може, й повірив би, що рештки можуть, гарантованої цифрами, печатками, водяними знаками та овальними портретами коронованих і бородатих мужів, залишились у них і лише до часу приспані. Проте я міг виробляти з ними все, що заманеться, отож вони не пробуджували нічого, крім зневаги, яка ховається зазвичай за благоговіння. У цьому разі благоговіння виявилось пшиком. Отож я сподівався не на ці банкноти, а на те, що могло статись у нетрях чорної скрині, коли вона була замкнута впродовж тривалого часу. А замкнута вона була майже завжди, за моєї мовчазної згоди, якої, звичайно, ніхто не питав. Еге ж, там, у темних нетрях скрині могло щось відбутись. І процес її відмикання був для мене актом чималої ваги. В дослівному сенсі теж — віко було страшенно важке. Спершу відкидали довгі засувки з трьох боків, відтак його належало підняти й поставити рядок спеціальних підпорок, інакше — як мене запевняли й у що я охоче вірив — воно могло впасти й відтяти голову. Від такої скрині можна було цього сподіватися. Вона взагалі не була приваблива чи приємна, ані навіть гарна. Радше понура й бридка, тим не менш я довго покладався на її внутрішню могутність. У дні скрині було завбачливо прокручено дірочки, що давало змогу пригвинтити її до підлоги на довше. Вишукана концепція. Одначе гвинтів, тепер уже непотрібних, не було, за якийсь час скриню накрили старим килимком і таким чином вона остаточно потрапила в розряд непотребу, деградувала, на неї перестали зважати. Хіба я показував зрідка комусь із однолітків ключа до неї — він міг би бути ключем до міських брам. Згодом і ключ десь загубився.

У наступній за спальнею кімнаті, батьковому кабінеті, була велика засклена бібліотечна шафа, яка замикалася на ключ, масивні шкіряні фотелі та круглий столик із доволі вигадливими ніжками. Вони скидалися на каріатид, бо вгорі кожна завершувалася металевією голівкою, а внизу з-під дерева, наче з труни, стирчали босі, теж ме-

талеві, людські ноги. Однак це не видавалося мені жахливим і взагалі не викликало жодних асоціацій. Просто я працюю вито віддодбав почергово усі голови — порожні бронзові відливки, а потім, коли їх недбало поприкручували назад, вони хиталися під стільницею щоразу, як столик пересували.

Під стіною, окремо, стояв батьків письмовий стіл, накритий зеленим сукном і замкнутий на всі оберти ключа. Там були гроші, проте вже справжні, врешті-решт, у звичайній шухляді. Зрідка в ньому гостював найбільший (на мій тогочасний погляд) скарб — коробочка шоколадок Лярделлі, привезена аж із Варшави, або й інша, з фруктовими мармеладками. Поки якийсь із тих смаколиків, вельми по-аптечному раціонованих, опинявся в мене, батько мусив виконати спершу низку маніпуляцій із в'язкою ключів. А я боровся з двома, геть суперечливими бажаннями — чи поглинути почастунок миттю, а чи навпаки — насолоджуватися процесом смакування якомога довше. Зазвичай я поглинав усе одразу. У письмовому столі було зачинено ще дві невимовно прекрасні речі. Маленька механічна пташка в коробочці, оздобленій перламутром, походила зі Східних Торгів і була експонатом — не на продаж! — якогось екзотичного павільйону. Коли батько побачив, як відмикається пласка перламутрова кришка, варто лиш натиснути мініатюрну клавішу, а під нею, у золотій клітці, — ще одна, як звідти вистрибує пташеня — менше за ніготь, темно-веселкове від блискіток, і, тріпочучи крильцями, ворущачи дзьобиком, пострілюючи очками, крутиться, наче флюгер, і співає, він удався до всіх можливих методів, знайомств, заходів, аж поки купив урешті цю дивовижу за казкову, невідому мені суму. Він лише зрідка звільняв пташку з-під замка й накручував, пильно дбаючи, щоб вона, бува, не потрапила мені до рук. Без сумніву, тоді б для неї настала остання година, хоч я не знати як боровся зі собою, бо не менше за батька чудувався з пташки й навіть шанував її. Пташку, здається, продав батькові дуже поважний представник заморської фірми, найімовірніше, японець. Принаймні я зберігаю вірність такій версії подій. Якийсь час у тій шухляді перебувала інша, трохи посполитіша пташка, завбільшки як горобець, котра, якщо її накрутити, не виявляла музичних здібностей, а лише завзято дзьобала стіл, варто її було на нього поставити. Якось я випросив її на довше — це стало її кінцем.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте,
будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ